

Türkçe İlgi Hâli Ekinin Kökeni Üzerine

Talat Tekin*

Çev. Gökçen Bilgin**

Altay teorisine göre, Genel Altaycada ilgi hâli eki $\{*-n\}$ idi. Ünlü ile biten kelimelerden sonra $*-n$ eki kullanılmıştır, fakat ünsüz ile biten kelimelerden sonra gövde ve ek arasına bağlayıcı bir ünlü (yuvarlak veya düz bir dar ünlü) getirilmiştir. Bağlayıcı ünlü ve $*-n$ eki Ön-Moğolcada $*-un$ olurken Türkçede $-i\eta/-i\eta$ şekline dönüşmüştür (Ramstedt II: 25, Poppe 1955: 187).

Gerhard Doerfer, Türkçe ilgi hâli eki $\{-(n)I\eta\}$ 'ın kökeni ile ilgili olarak yakın bir zaman içinde bir başka teoriyi ortaya koymuştur. Eski Türkçede var olan iki belirtme hâli ekinden söz ederken Doerfer şu ifadeleri kullanmaktadır: “Köken itibariyle $-əG$ ve $-ən$ (iyelikten sonra) iki farklı hâlde bulunmuş olabilir: $-əG$ = doğrudan nesnenin asıl hâli idi (köken itibariyle = ilgi hâli eki, bkz. *bizəy* “bizim” < *biz-ən-g*, ismin bu belirtme hâli, Kül Tegin’de *sünü-ğ batāmi* yani “mızrağın uzunluğu” olarak geçmektedir. Henüz yayınlanmamış olan bir makalemdede dile getirdiğim gibi, “*sünüğün, sünüglig*”in “*süngün, süngüleg*” olarak telaffuz edildiği söylene de tüm diğer Türkçe metinlerde *süngü* şeklinde geçmekte olup bununla birlikte $-ən$ eki ise eski bir ilişkiselliği gösteriyor olabilir” (1993: 147-148).

Erdal’ın son zamanlarda dikkat çektiği (1991: 205) ve benim daha önce başka bir yerde tartıştığım (TDA 1994: 189) gibi, *sünüg* ifadesinde *sünüg batimi* “mızrak uzunluğu” (KT E 35) yalın durumdadır çünkü bu tür ifadelerde ilk isim için genel kural yalın durumda olmaktır. Örneğin *bir süngü turqi* “bir mızrağın uzunluğuna dair” (MK I 349), *bir är turumi suv* “bir adam boyunda derinliğe sahip su” (MK I 396), Türk. *diz boyu kar* vb. Bununla birlikte Türkçe “mızrak” kelimesinin her yerde *süngü* olarak kullanıldığına ilişkin ifadesi doğru değildir. Orhon Türkçesinde bu *sünüg*’dür, yani $\{-G\}$ bir fiilden isim yapma ekidir ve bu şekil Yakutça ve Dolgancada yaşamaktadır: Yak. *ünü*: “mızrak, kargı”, Dol. *ünü*: *ünü* “Nehir geçişinde (vahşi) ren geyiği öldürmek için şiş” (Stachowski 1993: 251). Bunun yanı sıra Uyg. MK *süngü* (yani *sünü*) ve bu kelimenin diğer

* “On the Origin of the Turkic Genitive Suffix”, *Makaleler I Altayistik*, (Haz. Emine YILMAZ, Nurettin DEMİR), *Grafiker Yayınları*, Ankara, 2003, s. 347-352.

** Arş. Gör., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, gokcen.bilgin@gazi.edu.tr

modern şekilleri (Türk. *süngü*, Kzk., Nog. *sünği*, Tat. *sönge*, Baş. *hönye* vb.) {-GU} fiilden isim yapma eki kullanılarak **sünğ-*‘den türetilmiş eski bir **sünğ-gü* şekline dayanır. Sonuncusu Yakutçada ün- “kafa atmak, boynuzlamak” olarak yaşar.

Doerfer’in Türkçe ilgi hâli eki {-Iŋ}ın kökeni ile ilgili teorisine gelince bu teorinin fonetik olarak zayıf olduğunu söylemem gerekir. Çünkü ünsüzle başlayan veya tek ünsüzden oluşan bir ek, ünsüz ile biten bir gövdeye bağlayıcı ünlü kullanılmadan eklenemez. Bu nedenle **biz-n-g* gibi bir yapının *biz-n-g* (yani *bizing*) olarak değil **biziniğ* olarak sonuçlanması veya daha doğru olması için, orta ünlüsünün düzenli kaybı ile **biziniğ* şeklini alması gerekirdi.

Nitekim, benim düşünceme göre, Ramstedt’in Türkçe ilgi hâli ekinin kökeni üzerine görüşü hâlâ doğru ve tatmin edici gibi görünüyor. Fakat Türkçede ilgi hâli ekinin önce *-n olduğu, bilahare ünsüzlerden sonra -Iŋ ve ünlülerden sonra -(n)Iŋ şekline dönüştüğü teorisini nasıl açıklayabiliriz? Bilindiği gibi, Türkçenin tarihinde ŋ>n ses değişimi için delillerimiz bulunmaktadır ancak tam tersi bir değişimin örnekleri (mesela -Dan > Kaz. -DAŋ) nadir görülür. Dolayısıyla, Türkçede *-n > -(n)In gibi bir değişimin tatmin edici bir şekilde ispatlanması gerekmektedir.

Ramstedt’in, teorisini desteklemek için sunduğu deliller aşağıdaki gibidir:

1. (Nazal n’nin düzenli olarak korunmuş olduğu) Kırgızcada ilgi hâli eki -nĭn/-nĭn, vs’dir.
2. (Nazal n’nin genellikle korunmuş olduğu) Kumukçada ilgi hâli eki -nĭ /-nĭ’dir.
3. Çuvaşçada ilgi eki, ünsüzlerden sonra -ĭn/-ĭn ve ünlülerden sonra -nĭn/-nĭn (-yĭn/-yĭn) dir (II: 25).
4. Eski Türkçedeki arkaik ilgi hâli eki, yeni durum biçimleri açısından temel biçim işlevini görür, örneğin *bizgä*’ye “bize” karşılık, Eski Türkçede *bizingä* (*bizin-gä*) yani “bize” (II: 27). Şu hemen belirtilmelidir ki Ramstedt tarafından ileri sürülen Çuvaş delili geçerli kabul edilemez. Çünkü Çuvaşcadaki nazal /n/, her yerde, Türkmen istisnasıyla, Oğuz grubunda olduğu gibi, /n/ye dönüşmüştür.

Ramstedt’in Kumukça delili de geçerli değildir çünkü bu dilde ilgi hâli eki {-nI}, belirtme hâli eki ile aynıdır. Bu demektir ki bu ek başlangıçta Çağataycada ilgi hâli eki oluşturmak için de kullanılmaya başlanan, örneğin *Afrasiyab-nĭ oğl-ĭ* “Afrasiyab’ın oğlu” vb., eski belirtme eki {-nI}dır.

Bu suretle, Ramstedt’in teorisini desteklemek için ileri sürdüğü dört delil arasından sadece ikisi, yani birinci ve dördüncüsü, doğru ve tatmin edici görünmektedir. Fakat bu, bizim bu teoriyi desteklemek için başka delillerimiz

olmadığı anlamına gelmemektedir.

Türkçe ilgi hâli ekinin aslen $\{-(I)n\}$ olduğu görüşü ile ilgili benim diğer delillerim aşağıdaki gibidir:

1. Orhon yazıtlarında, ilk ismin ilgi hâli eki olarak beklenen $-(i)\eta$ yerine $-(i)n$ ekine sahip olduğu iki iyelik yapısı görülmektedir: *qayan-iη-in sab-i-n* “senin kağanının sözleri” (KT S 9), *bilgä qayan-iη-in... ädgü el-i-ηä* “Senin Bilge Kağanının iyi ülkesine” (KT E 23). Kanaatimce, bu örneklerdeki *qayan-iη-in* şekli arkaik genitif durumdadır (Tekin 1968: 127). Öyle görünüyor ki, ilgi hâli ekinin en eski aslı şekli Orhon Türkçesindeki gibi en azından ikinci kişi iyelik ekinden sonra hâlâ korunmaktaydı. Bu örnek ile ilgili olarak Doerfer “-ən eki için ilgi hâli bulunmamaktadır” der ve bu kelimedeki -in unsurunu “ismin belirtme hâli açısından ilişki hâl” olarak nitelendirir. Fakat görülüyor ki Doerfer’in bahsettiği “ilişkisel hâl”i işlevsel olarak ilgi hâli ekinden çok farklı değildir.

2. Ramstedt tarafından bahsedilen *biziηä* (< **biziη-kä*) haricinde, bir de Orhon Türkçesinde, Tonyukuk Yazıtı’nın 40. satırında görülen, *biz(i)ntä* “bizimkinden, bizden” vardır. Aynı ayrılma hâli şekli, arkaik ilgi hâli eki şekli **bizin*’e dayanan *bizintä* ile arkaik ilgi hâli şekli **sizin*’e dayanan *sizintä* “sizden” M I’de de görülmektedir (10, 5; 33, 20). Bilindiği üzere, zamirlerin ilgi hâli şekillerine dayanan, benzer fakat daha yeni bulunma-ayrılma ve ayrılma durumundaki şekiller Kutadgu Bilig’de sıkça görülür. Örneğin: *meniηdä*, *meniηdin*, *seniηdä*, *seniηdin*, *aniηda*, *aniηdin*, *biziηdä* vb. (bkz. Çuv. *pirten* ve *sirten*’e ek olarak *pirinten* “bizden” ve *sirinten* “sizden”).

3. 14. yüzyıldan kalma İdil-Bulgar yazıtlarının dilinde, arkaik ilgi eki $\{-(I)n\}$ en azından iki örnekte görülür: *Ahmad aya-n ilğiči-si* “Ahmad Aga’nın at yetiştiricisi” (Tekin 1988: 64), *Armāš hīri Ya ‘qūt-in bälüw-i* “Armaş’ın kızı, Yakut’un mezartaşı” (Tekin 1988: 79).

4. Eski Türkçe /η/ foneminin sistemli olarak korunduğu Kumukçada *biz* ve *siz*’in ilgi şekli sırasıyla *bizin* ve *sizin*’dir, sırasıyla: *bizin at* “bizim at”, *bizinki* “bizimki”, *sizin* “sizin”, *sizinki* “sizininki”, *bizinče* “bizce”, *sizinče* “sizce”.

5. Genel olarak kabul edildiği gibi Yakutçada özel bir ek ile oluşturulan bir ilgi durumu yoktur. Fakat bu dilde, iyelik gövdelerinin çekiminde ve sadece üçüncü kişi ile bitenlerde yükleme hâli şekli ile aynı olan, $-n$ şeklinde bir ilgi şekli meydana çıkar, mesela: *saxa til-i-n grammatika-ta* “Yakut dilinin grameri”, W. Radloff, *saxa til-i-n morfologiya-ti-n...* üreten *baran...* “W. Radloff, Yakut dilinin morfolojisini çalışmış...”, *SSSR Naukalarin Akademiyata* “USRR Bilimler Akademisi”, vb. İkinci örnek tam olarak özdeş yapılarda fakat iki farklı fonksiyonda iki kelime içermesi bakımından özellikle önemlidir, yani *til-i-n* ilgi durumunda ve *morfologiya-ti-n* yükleme durumundadır. Üçüncü

tamlamada, bence, iyelik yapısının daha net bir örneğine sahibiz, yani *Naukalar-in Akademiya-ta* “Bilimler Akademisi” SSSR olarak tadil edilmiş (bkz. Çuv. SSSR Naukisen Akademiyi, Alt. SSSR Naukaldin Akademiyazi, vb.)

Bütün bunlar bizi iyelik gövdelerinden sonra ortaya çıkan $\{-n\}$ 'nin Eski Yakutça ve Ana Türkçede hem ilgi hem yükleme durumunu oluşturduğu varsayımına götürür. Bununla birlikte ilerleyen zamanlarda, ilgi ekindeki n 'nin nazallaşmasıyla, bu ekin yeni şekli ortaya çıkmış ve böylece geç dönem Ana Türkçede bu ek yükleme ekinde ayrılmıştır.

Türkçedeki $\{-In\}$ ilgi ekindeki n 'nin nazallaşması kolayca açıklanabilir: Hiç kuşku yok ki, arkaik yönelme durumundaki şekiller *biziñä* “bize” ve *siziñä* “size”, **biziñ-gä* ve **siziñ-gä* biçimleri vasıtasıyla eski ve orijinal **bizin-kä* ve **sizin-kä* şekillerine dayanır. Bu gibi şekillerdeki n 'nin nazallaşmasından sonra, kendinden önceki bağlayıcı ünlü ile birlikte ilgi ekinin yeni şekli bu tür şekillerden türetilmiş ve $\{-In\}$ olarak genelleştirilmiş olmalıdır. Örneğin: *men-iñ*, *sen-iñ*, *an-iñ*, *biz-iñ*, *siz-iñ*, *äb-iñ*, *bäg-iñ* vb. Ünlülerden sonra ortaya çıkan *-nIn* alamorfundaki ilk /n/ye gelince bu da analogik olarak, yani ek kaynaşması veya hecelemenin neticesinde, meydana gelmiş olmalıdır. Örneğin: *meniñ* (me-niñ), *seniñ* (se-niñ), *aniñ* (a-niñ), *qaganıñ* (qaga-niñ), *qatuniñ* (qatu-niñ) vb. ve bunların sonucunda *Bayırqu-niñ* “Bayırku'nun”.

Eski ilgi hâli eki $\{-In\}$ 'daki /n/nin nazallaşması da, aitlik eki $\{-ki\}$ 'dan önce gerçekleşmiş olmalıdır, yani Trkm. *biziñki* “bizimki” < **bizin-ki*, *siziñki* “sizinki” < **sizin-ki* vb., Kaz. *Minii* “benimki”, Tuv. *mēñii*, ay. < **menin-ki*, Kaz. *Sini* “seninki”, Tuv. *sēñii* ay. < **seniñki* < **senin-ki*, Yak. *bihigi* “bizimki” < *-biziñi* < **bizin-ki*, vb. Ramstedt ve Poppe'nin haklı olarak varsaydığı gibi, Tunguzca aitlik (=ilgi) eki $\{-ñi\}$ de benzer yapıların bir sonucu olarak meydana gelmiş olmalıdır: Ewk. *miniñi* “benimki”, Ude. *miniñi*, Ulch. *miñgi*, Orok *miniñgi*, Nan. *miñgi*, *mineñgi*, *mineñge*, Ma. *miniñge*, Ewk. *sinñi* “seninki”, Ew. *hinñi*, Orok. *siniñi*, Nan. *siñgi*, *sineñgi*, Ma. *siniñge*, vb. Açıkça görülüyor ki, bu gibi yeni şekiller eski ve orijinal *-ki* yapısına kadar uzanır, yani **minin-ki* ve *sinin-ki*.

Kısaltmalar¹

Baş.	: Başkurtça
Çuv.	: Çuvaşça
Dolg.	: Dolganca
Ewk.	: Evenkice
Kaz.	: Kazakça
Ma.	: Mançuca
MK	: Mahmud Kaşgarlı
Nan.	: Nanayca
Nog.	: Nogayca
Orok.	: Oroki
Tat.	: Tatarca
Trkm.	: Türkmence
Tuv.	: Tuvaca
Türk.	: Türkçe
Ud.	: Ude
Ulch.	: Ulçaca
Uyg.	: Uygurca
Yak.	: Yakutça

Kaynaklar:

- BENZING, Johannes (1959), *Das Tschuwaschische*, Fundamenta, I. Wiesbaden, s. 695-751.
- BENZING, Johannes (1955), *Die tungusische Sprachen*, Wiesbaden.
- DOERFER, Gerhard (1993), *Versuch einer linguistischen Datierung älterer osttürkischer Texte*, Wiesbaden.
- ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation: A functional Approach to the Lexicon I-II*, Wiesbaden.
- GABAIN, A. Von (1950), *Alttürkische Grammatik*, Leipzig.
- LE COQ, A. Von (1911), *Manichaica aus Chotscho I. ABAW*, Berlin.
- HAENISCH, Erich (1961), *Mandschu-Grammatik*, Leipzig.
- NORMAN, Jerry (1978), *A Concise Manchu-English Lexicon*, Seattle ve London.
- POPPE, Nicholas (1954), *Grammar of Written Mongolian*, Wiesbaden.
- POPPE, Nicholas (1955), *Introduction to Mongolian Comparative Studies*, Helsinki.
- POPPE, Nikolaus (1959), “Das Jakutische”, *Fundamenta I.*, Wiesbaden, s. 671-684.
- RAMSTEDT, G. J. (1952), *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft II: Formenlehre* (ed. und heraus. von Pennti Aalto), Helsinki.

¹ Bu bölüm için Talat Tekin, *Makaleler 1, Altayistik* adlı eserin XIII-XVI. sayfalarındaki açıklamalar esas alınmıştır (GB).

STACHOWSKI, Marek (1991), *Dolganischer Wortschatz*, Krakow.

TEKİN, Talat (1968), *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington.

TEKİN, Talat (1988), *Orhon Yazıtları*, Ankara.

TEKİN, Talat (1988), *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası*, Ankara.

TEKİN, Talat (1994), *Tunyukuk Yazıtı*, Ankara.

TSINTSIUS, V. I. (ed.) (1975-77), *Sravnitel'nyj slovar' tungusoman'ežurskix jazykov, I-II*.
Leningrad.